

має свій початок і кінець. Усі, хто працював поруч, хто знав Ярослава Ісаєвича, хто хоч раз із ним спілкувався, певно, мають подякувати долі за цю можливість. Символ і метр української історії та культури не творив за принципом “і нашим, і вашим”, а завжди умів знайти і таки знаходив ту пресловуту золоту середину й тому завжди був наймудріший, був правдивим українським академіком. Він навіки залишився гідним учнем Івана Крип’якевича – учня Михайла Грушевського, – учня Володимира Антоновича – справжніх синів рідної землі, для яких Україна завжди була серцевиною не лише в науці, але й у житті.

У самому центрі Львова – центрі Європи, на вершечку купола каплиці Боїмів від початку XVII ст. сумує скульптурний образ Христа Засмученого. Ніби символ наших незворотних і непоправних втрат. Коли в суботу 26 червня 2010 р. на Личаківі, неподалік поховання Володимира Івасюка, насипали свіжу могилу і встановили хреста, то осиротіле, заплакане і розгублене від раптової втрати товариство Інституту українознавства згуртувалося там укупочці, як те виписане, вкарбоване Ісаєвичем в історії братство/Confraternitas, і трепетливими голосами притишено затягнуло “Журавлів” – тужливу пісню на слова і мелодію Богдана і Левка Лепких, що давно стала народною: “Чуєш, брате мій...”, пісню, болісне звучання якої вібрує в наших душах понад вік звуками прощання, оплакування незліченних українських утрат по всьому білому світу. Прощалися зі своїм довголітнім керівником, якого поважали, любили і яким пишалися, бо мали ким.

Він був також і моїм Учителем. Людиною, яка довго житиме в серці, споминах та науці, бо, мабуть, ніколи не вдасться позбутися почуття порожнечі у тому місці душі, яке він займав. Незрадлива і світла йому пам’ять.

Володимир Пришляк (Луцьк)

Анатолій Васильович Бойко (4.III.1960 – 27.XII.2010). Минулий 2010 рік непоправно осиротив українську історичну науку. Підступна смерть забрала з собою трьох визначних діячів, які, без сумніву, були окрасою сучасної вітчизняної історіографії. У лютому відійшов у вічність Ярослав Дашкевич, чий незаперечний моральний та науковий авторитет визнавали навіть відверті опоненти. Потім обірвалося життя Ярослава Ісаєвича, вишуканий енциклопедизм якого не залишав жодного сумніву в унікальності вченого. А наприкінці року смерть своїм чорним крилом зачепила схід України, відібравши в нас 27 грудня Анатолія Бойка з його гідним подиву подвижництвом на ниві дослідження історії Південної України.

Велике, як відомо, бачиться на віддалі, але вже сьогодні цілком очевидно, наскільки багато важили ці вчені для українського інтелектуального середовища. Зрештою, це добре відчувалося задовго до трагічних подій. Визнання – рідкісний, як на українській реалії, випадок – щасливо прийшло до всіх трьох ще за їхнього життя. До всього їх шанували не тільки у вузькому науковому колі. Ім’я кожного з них було добре відоме всім, хто так чи інак цікавився українським минулим.

Анатолій Бойко назавжди золотими літерами вписав своє ім’я в історію української гуманітаристики тим, що створив потужну, добре знану наукову школу дослідження Степової України XVIII–XIX ст., донедавна найзанедбанішої ділянки в українській історіографії. Досить лише назвати підготовлені ним та його учнями такі фундаментальні видання, як “Джерела з історії Південної України XVIII–XIX ст.” (видано 10 томів), “Усна історія Степової України” (11 томів), “Старожитності Степової України” (14 випусків), “Запорізька спадщина” (12 випусків), “Південна Украї-

на XVIII–XX ст.” (9 книг), численні монографії та статті. А систематичні від 2000 року археографічні експедиції по Запорізькій, Миколаївській, Донецькій, Херсонській областях та Криму! А десятки представницьких наукових конференцій!

Так, на жаль, повелося, що аж до 1990-х рр. історія Степової України була фактично віддана на відкуп російській історіографії. Брутальна ліквідація Катериною II останньої Запорозької Січі (1775) незбагненим чином провела у свідомості українських істориків дивний ціннісний вододіл між попередньою та наступною історією краю. На рівні підсвідомого з’явився стереотип сприйняття останньої як чогось уже нібито “не свого”, навіть “чужого”, що знеохочувало до систематичних студій.

Своєрідним вакуумом скористалася конкурентна наукова та ідеологічна потуга. І, слід віддати належне, доволі зміло. Маючи на меті за допомогою “історичних” аргументів обґрунтувати нібито органічну російськість регіону, вона постаралася вкорінити відповідні переконання на рівні свідомості широкого загалу. Пішла гуляти концепція “Новоросії” з педалюванням на начебто “пустельності” теренів аж до ліквідації Нової Січі та на цивілізаторській місії Росії. Подібні погляди в різних варіантах – від фальцетних до помірковано великодержавницьких – і під різними приправами – від квасного російського патріотизму до марксизму та постмодерністських потуг – постійно транслиювалися в українське суспільство, а подеколи транслиюються й нині. Українців вперто привчали дивитися на минуле краю, та й України загалом, чужими очима, сприймати свою історію як похідну від історії російської. Як у Шевченка – “Німець скаже: “Ви моголи”. “Моголи! моголи!””.

При ближчому ж знайомстві із проблемою стає очевидним, що успішність навіювання “новоросійського комплексу” трималася передусім на кричущо слабкій розробленості практично всіх ключових питань історії Степової України. Тим більше, що актуалізована донедавна джерельна база – основа основ будь-якого дослідження – була до смішного вузькою й сама по собі не давала змоги сформуувати адекватні уявлення. А відтак науковоподібні конструкції про неосвоєність та незалюдненість краю до останньої чверті XVIII ст., про його питому неукраїнськість, натомість новоросійськість виглядали не такими вже й уразливими, створюючи широке поле для різних ідеологічних маніпуляцій, чим і скористалися.

На такому ось науковому та ідеологічному тлі розгорнув у Запорізькому університеті свою діяльність Анатолій Бойко. До всього закладати підвалини власної наукової школи довелося у злиденні для всієї української науки 1990-ті рр. в умовах хронічного безгрошів’я та злиднів у прямому розумінні слова. Тим вагомішими з висоти сьогодення виглядають результати докладених зусиль, які кардинально змінили стан історіографічного освоєння історії Степової України по всіх параметрах: актуалізована джерельна база, археографічні публікації, розробка прикладних проблем, концептуальне осмислення, популяризація наукових знань.

Як науковець Анатолій Бойко сформувався на історичному факультеті Дніпропетровського університету, де здобував фах історика в 1981–1986 рр. і вчився в аспірантурі (1986–1989). Пригадую, як ще у студентські роки майбутнього вченого тягнуло до історії Степової України. Хіба незвіданим чином спрацював поклик крові, адже Анатолій походив із Запоріжжя, з родини колишніх запорозьких козаків. У гуртожитку, де провів студентські та аспірантські роки, міг годинами торочити про Степ, Хортицю, відгомін запорозької спадщини в сучасній традиції Запорізького краю. Провоковані Анатлієм Бойком дискусії створювали навколо нього особливу

ауру, доповнену кремезною статурою, незмінною “морячкою” (служив-бо на Чорноморському флоті), врешті, здатністю тішити всіх кумедними ситуаціями, вигадувати які був неабиякий мастак. Під час таких розмов у його свідомості, очевидно, й викристалізувалося бажання підперти свої низові спостереження науковими розвідками. Як відомому на факультеті ерудитові (рідко хто зі студентів міг загнати Анатолія в кут), спробувати себе в науці йому, як то кажуть, сам Бог велів.

Першим науковим керівником Анатолія Бойка стала доцент Тамара Ліповська, автор блискучих лекцій з історії Росії XVI–XVIII ст. Вибір першокурсника, очевидно, робився на підставі двох чинників: першокласної майстерності викладача, а також того факту, що історія батьківського Запорізького краю останньої чверті XVIII ст. була вмонтована до цього курсу. Згодом здібного студента взяв до себе професор Дмитро Пройда, який підтримав перспективного хлопця, а головне – взяв до аспірантури, що у 1980-ті рр. значило непорівняльно більше, ніж сьогодні. Однак найпотужніший інтелектуальний вплив, за визнанням самого Анатолія Бойка, мав на нього професор Микола Ковальський, маститий вчений, фундатор дніпропетровської джерелознавчої школи. Саме М. Ковальського Анатолій Бойко вважав своїм духовним батьком і крізь усе своє коротке життя проніс теплі синівські почуття до нього.

Поле наукових зацікавлень початківця в науці хронологічно вибивалося з рамок школи (XVI–XVII ст.). Тому він так і залишився на сусідній кафедрі, де були фахівці, які спеціалізувалися з ближчої до його уподобань епохи – XIX ст. Та й моральний бік справи не давав формально піти від пані Тамари. Оскільки ж двері кабінету й душі М. Ковальського були відкриті однаково для всіх, незалежно від спеціалізації, Анатолій Бойко “варився” в середовищі його студентського кола. Старша генерація – Юрій Мицик, Ганна Швидько, Сергій Плохій – була для нього незаперечним авторитетом. Ті якраз набирали наукову висоту, перетворювалися на “важковаговиків” й відіграли у становленні майбутнього вченого дуже важливу роль. А декого останній ще й умудрявся ненароком втягнути у свої кумедні ситуації. Досі гуляє слава, як на першому курсі Анатолій Бойко в душовій гуртожитку вручив намилену мочалку Ю. Мицикові (ще не відаючи, хто це), щоб той добряче потер йому спину. До честі Ю. Мицика, який саме нагодився освіжитись опісля гри у футбол, спроби студента завершилися успіхом, що за мить трусонуло гуртожитком куди сильніше за будь-який землетрус. Теплі людські та фахові стосунки з Ю. Мициком, С. Плохієм, Г. Швидько збереглися в Анатолія Бойка назавжди. Це генерувало не один успішний науковий проект, спільний чи індивідуальний. А Ю. Мицик у 2000-ні рр., коли Анатолій Бойко налагодив у Запоріжжі активну едиційну діяльність, буквально завалив його своїми працями (зрештою, всі були видані), очевидно, віддячуючи за той випадок у душовій.

З молодшою генерацією учнів М. Ковальського Анатолій Бойко ладнав легко й невимушено. Спілкування з ним, інтелектуальне й дружнє, зазвичай провокувало вибух творчого натхнення та, що не менш важливо, розвіювало хандру. Він весь час фонтанував ідеями, радів з кожного успіху, кпинив над дріб’язковими виправданнями чиєсь наукової повільності чи недостатньої твердості в житті. Знамените “грець із ними, нам своє робити” влучно, як ніщо інше, передає сутність його вдачі. Не існувало такої проблеми, яка б збивала його наповал. Найяскравіше така доволі рідкісна риса стала йому у пригоді у зрілому віці, скривдженому смертоносною хворобою.

Вплив М. Ковальського не обмежувався абстраговано інтелектуальною сферою. У великій пригоді стала така характерна риса Учителя, як цілковита відраза до всіляких бюрократичних процедур і перешкод. Давати “відповідь Чемберлену” він був неперевершений майстер, що може засвідчити будь-хто з учнів. У випадку з Анатолієм Бойком М. Ковальський придумав хитру комбінацію, як витончено натиснути на професора Д. Пойду, щоб той затвердив бажану для аспіранта й для науки тему з історії торгівлі Степової України останньої чверті XVIII ст., а не нав’язував явно “гнилу” тему про боротьбу в цьому регіоні з православним духівництвом. За порадою досвідченого антикон’юнктурника аспірант-початківець спершу з’їздив до Санкт-Петербурга, де в архіві нібито збирався шукати джерела з пропонуваної Д. Пойдою проблеми, насправді ж провадив евристику за своєю улюбленою темою. Повернувшись, повідомив, що джерел катма. Однак це не розхолодило наукового керівника. Тоді М. Ковальський зробив хід конем – відправив Анатолія Бойка до професора Віталія Сарбея, з котрим був добре знайомий. Хай би що говорили про погляди В. Сарбея в пізніші часи, але у 1980-ті рр. він відіграв дуже позитивну роль, постійно координуючи “сумнівні” україноцентричні теми. Був свого роду “столичним дахом” для тих, хто на місцях хотів займатися справжньою наукою. Так сталося і цього разу. Авторитет В. Сарбея спрацював, і Анатолію Бойку в Дніпропетровську офіційно затвердили тему.

Як дослідник Анатолій Бойко був органічним представником дніпропетровської джерелознавчої школи. Він сповідував глибокий пієтет до історичного джерела, так би мовити, джерельний фундаменталізм. Формування самодостатньої джерельної бази було для нього основою основ будь-якого якісного дослідження, ба навіть своєрідною “священною короною”. Навіяне М. Ковальським переконання, що концепції приходять і відходять, а джерело вічне як підстава для пізнання, стало науковим дороговказом для Анатолія Бойка. Цьому навчився сам, цьому навчав своїх учнів. З огляду на ділянку його наукових зацікавлень та невтішний стан, м’яко кажучи, актуалізованої джерельної бази це мало першорядне значення. Кандидатська дисертація “Торговля Південної України (1775–1825)” ґрунтувалася переважно на не знаних раніше джерелах і сигналізувала про потужний потенціал вченого.

Ще в студентські роки Анатолій Бойко заразився архівною евристикою. Днював і ночував у Дніпропетровському обласному архіві. Використовував кожную нагоду для поїздок до Москви, Петербурга, Херсона, Миколаєва, де відклася основна маса джерел з його проблематики. Закарбувалося в пам’ять, як у далекому тепер 1983 р. довелося випадково стати свідком появи Анатолія на факультеті після чергової поїздки до Москви. Зустрівши по дорозі до аудиторії свого тодішнього наукового керівника Т. Ліповську, він на весь коридор кинувся із запалом розповідати про зроблене і знайдене. І ніякі нагадування про близьке закінчення перерви не могли його втихомирити. Невипадково пізніше, розправивши крила й відчувши снагу, Анатолій Бойко генерував чотири фундаментальні археографічні проекти, зав’язані на історії Степової України.

До свого рідного міста новоспечений учений перебрався через прозаїчну проблему, над якою і сьогодні сушить голову більшість з молодих науковців – відсутність житла. У Дніпропетровську, де він із суто наукових міркувань хотів залишитися, банально ніде було прихилити голову, а в Запоріжжі – батьківська хата. Відтак Анатолій Бойко розпочинає викладати в Запорізькому педагогічному, який через кілька років отримав статус університету. Попри колосальне викладацьке навантаження,

його науковий запал не згасає, як це, на жаль, дуже часто з багатьма траплялося й трапляється в подібних обставинах. Брак належних умов, як-от: нормальна фахова бібліотека, представницький для дослідження обраної ділянки архів – не відлякував. Усього цього не було і в Дніпропетровську, що неабияк дивувало тих, хто дізнавався, що школа М. Ковальського постала на фактично голому місці. Беручий до роботи, в міру амбіційний, Анатолій Бойко був просто не здатен сидіти склавши руки, і в Запоріжжі під його орудою невдовзі виникає осередок дослідження історії Степової України XVIII–XIX ст.

Значний вплив на тогочасну діяльність Анатолія Бойка справила зміна загальної атмосфери в Україні. Національне відродження кінця 1980-х рр. виразно резонувало з його внутрішніми інтенціями й тим україноцентризмом, яким була просякнута школа М. Ковальського. Глибоке переконання в необхідності здобуття Україною незалежності та створення української України прийшло легко, ніби саме собою, прийшло раз і назавжди. Якось, вже у XXI ст., Анатолій Бойко щиро дивувався, як могло так статися, що подібні думки не виникали у студентські роки. Зійшлися на тому, що на нашому прикладі добре вивчати специфіку поневолення розуму російською імперською машиною у 1970-тих –1980-тих рр.

На хвилі національного відродження у 1988 р. відновила свою роботу Археографічна комісія, брутально ліквідована під час сумнозвісних відомих нагінок на українство в 1972 р. Напередодні першого установчого засідання київський клуб “Спадщина” організував диспут, присвячений Михайлові Грушевському. Як і всіх нас, Анатолія Бойка вразив Ярослав Дашкевич, виступ якого не залишив жодних шансів очорнювачам найбільшого українського історика. А до плану роботи Археографічної комісії увійшло наукове видання “Описів Катеринославського намісництва”, яке мав підготувати Анатолій Бойко. Коли ж у 1991 р. було створено Інститут української археографії, він став науковим співробітником Дніпропетровського відділення. Пізніше ж очолив Запорізьке відділення інституту, відкрите під нього в 1999 р., коли всім стало зрозуміло, наскільки широкі перспективи відкриваються саме в Запоріжжі, для інтенсифікації студій з історії Степової України під орудою Анатолія Бойка.

Тут щасливо поєдналися дві обставини. З одного боку, наявність навколо Анатолія Бойка талановитих вчених, виплеканих ним же, а з другого – свідомо політика керівництва інституту на підтримку досліджень у різних куточках України. З перших днів свого існування Інститут археографії взяв курс на об’єднання зусиль усіх, незалежно від місця проживання, хто спроможний ефективно долучитися до потужного археографічного освоєння незнаних чи маловідомих масивів джерел з української історії. Дослідження минулого різних регіонів України на якісно розширеній джерельній базі одразу стало одним із пріоритетних напрямків діяльності інституту. На зорі його становлення були створені відділення у Дніпропетровську та Львові, осередок у Чернігові, згодом додалися відділення у Запоріжжі, Харкові, осередки у Хмельницькому та Миколаєві.

У Запоріжжі при створенні наукової школи не обійшлося й без специфічної посмішки фортуни, коли, як то кажуть, не було б щастя, так нещастя допомогло. Добре відомо, що молодим доцентам дуже важко “вибити” для себе аспіранта. Традиційно в аспірантуру брали професори, завідувачі кафедр, навіть коли не горіли особливим бажанням. Не секрет, що одна з банальних причин полягала в тому, що за аспіранта зараховується 50 годин, відповідно чим більше їх, тим менше лекційне навантаження. Але на якомусь етапі в Запорізькому університеті накопичилося багато

випускників аспірантури, які так і не спромоглися написати дисертації. Тоді перепало аспірантського пирога й доценту Анатолієві Бойку як не обтяженму подібними аспірантами. І той свого шансу не змарнував. Бо брав до аспірантури лише тих, чію залюбленість у науку не розвіяли злидні 1990-х і хто був готовий вірою і правдою нести цей насправді тяжкий, як на українські умови, хрест. Позитивні наслідки не забарилися. І сьогодні, наприклад, перші аспіранти Анатолія Бойка Ігор Лиман та Володимир Мільчев належать до чолівки дослідників історії Степової України. А тоді стали першими представниками майбутньої наукової школи й тягнулися за своїм Учителем, бурхливе наукове зростання якого припало на другу половину 1990-х рр.

У 1998–2000 рр. одна за одною виходять ґрунтовні монографії Анатолія Бойка: “Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аграрні відносини”, “Джерела з історії ярмарок Південної України останньої чверті XVIII – першої половини XIX століття”, “Південна Україна останньої чверті XVIII століття. Аналіз джерел”. Ці дослідження віддзеркалювали бездоганне знання ним потенційної джерельної бази, високу культуру роботи з джерелами, уміння підібрати такий дослідницький інструментарій, який дозволяв би всебічно досліджувати порушену проблему. До всього цього додалася й така рідкісна риса, як здатність до ефективної організаторської роботи в науці.

Анатолій Бойко ніколи не був замкнутим в собі ані як людина, ані як науковець. Широчінь душі відбивалася на всьому. Були це дружні посиденьки в колі друзів чи знайомих, спілкування зі студентами, наукові контакти чи взаємини з тещею. Не пригадую, щоб колись “розкисав”, навіть у роки виснажливих змагань з жахливою хворобою. За будь-яких обставин не втрачав почуття гумору. Перейнятий ідеєю підготовки й оприлюднення розвідок та збірників джерел з історії Степової України, відчуваючи, наскільки це здатне змінити історіографічні стереотипи в цій ділянці, а в ширшому розумінні запобігти перетворенню українців на біомасу без роду, без племені, без талану, він шукав найменшої нагоди проштовхнути те чи інше видання. Спершу вдавався до ротاپринтних публікацій. Якість жахлива, але на історіографічній долі, наприклад, розвідки “Запорізький зимівник останньої чверті XVIII ст.” (Запоріжжя, 1995) поліграфія ніяк не позначилася. У 1996 р. Анатолію Бойку вдалося переконати “Світову фундацію українських лікарських товариств” (Бостон, США) придбати для його команди різограф, що в ті часи здавалося невимовним щастям. Це сьогодні поліграфія на різографі виглядає кам’яним віком, а тоді, коли через суцільне безгрошів’я офсетний друк був для науковців недосяжною мрією, наявність різографа сприймалася чи не вершиною видавничого щастя. І пішло-поїхало. Правдами й неправдами роздобуваючи папір та фарбу, домовляючись то там, то там про оправу, Анатолій Бойко зі своїми учнями розгорнув бурхливу діяльність. Започатковується видання періодичного збірника “Південна Україна XVIII–XX ст.”, видавничих серій “Старожитності Південної України”, “Запорізька спадщина”, періодичне видання “Південна Україна XVIII–XIX століть”. Одному Богові відомо, звідки бралися кошти на папір, фарбу, оправу. Аспіранти й студенти залучалися до розкладання видрукваних на різографі аркушів – розкладальної машини не було. Тому в деяких примірниках трапляються сторінки “догори дригом” чи не на своєму місці. Можливо, в очах деяких самозакоханих снобів це неприпустимий гріх, що дивним чином перекреслює навіть суто наукову вартість видання подібно до того, як для манірної панянки нищівною є форма мізинця на носі хлопця, але нехай би вони

самі спробували без шеляга в кишені “проштовхнути” хоча б соту долю виданого тоді в Запоріжжі.

У 1996 р. справдилося українське прислів'я “хто шукає, той знаходить”. Доля щасливо звела Анатолія Бойка з Валерієм Козиревим, колишнім випускником історичного факультету місцевого педінституту, а нині примітним запорізьким підприємцем. Досягши певної висоти в бізнесі, В. Козирев відчув щемку потребу віддати данину колишній “alma mater”, а заодно й “учительці життя”. І це, як згодом з'ясувалося, був не хвилиний потяг, як зазвичай у таких випадках буває, а органічний вияв внутрішнього “я”, підживлюваний глибоким місцевим патріотизмом, притаманним цьому, на жаль, нетиповому представникові нашого сучасного підприємництва. В. Козирев та А. Бойко швидко знайшли спільну мову. Перший, слід гадати, одразу переконався у щирому подвижництві другого: наявний науковий доробок та плеяда перспективних учнів виразно свідчили самі за себе. Меценатство В. Козирева надало процесові динамізму. Було започатковане фундаментальне серійне видання “Джерела з історії Південної України XVIII–XIX ст.”, яке нині визначає обличчя запорізької школи. З'явилася можливість видавати солідні монографії та збірники джерел, чим Анатолій Бойко та його учні негайно скористалися. З 2000 р. втілюється в життя ідея видання повного зібрання творів Дмитра Яворницького у 20-ти томах. Крім того, вболіваючи за повнокровний розвиток української науки та радіючи успіхам інших, Анатолій Бойко – широка душа – видає збірники джерел та монографічні праці, підготовлені Юрієм Мициком, Сергієм Леп'явком, Любов'ю Іванниковою, Світланою Абросимовою та ін.

1997 р. Анатолій Бойко за фінансової та організаційної підтримки В. Козирева організовує на мальовничій Хортиці з десяток представницьких міжнародних конференцій з історії запорозького козацтва, Південної України, джерелознавства. Організовує з драйвом, у чому зійшлися вдачі і його, і В. Козирева. Досі не можна без сміху згадувати, як відомий канадський історик Джон Перналь під час конференції “Боплан і Україна” просив матеріальної допомоги на 280 гривень (!). Бо ж тільки в такий спосіб меценатові було легше покрити учасникам конференції кошти подорожі (Перналь добрався зі Львова разом з Я. Дашкевичем).

Майже відразу бурхлива діяльність Анатолія Бойка та його учнів вихлюпнулася за суто наукові рамки й стала чинником суспільного життя. У 1997 р. було створено на чолі з А. Бойком Наукове товариство ім. Якова Новицького. Задум полягав у тому, щоб повернути із незаслуженого напівзабуття цього подвижника на ниві краєзнавства, етнографії, фольклористики Запорізького краю. Якова Новицького слід виводити з тіні “козацького батька” Дмитра Яворницького, предтечею якого він був. Мешканці Запоріжжя й області мали пишатися своїм визначним земляком, а заодно й козацьким минулим своєї землі, розчищати замулені джерела пам'яті, пригадати, чийх батьків вони діти. Водночас можна було втерти носа Дніпропетровську, конкуренція у різних сферах з яким є справою честі для будь-якого запоріжця. Наприклад, футбольний матч “Дніпро” – “Металург” викликає в Запоріжжі такі емоції, які й не снилися манчестерцям чи римлянам. Зачепивши цю надто чутливу для запоріжців струнку, Анатолій Бойко зробив безпомилковий хід, і справа не обмежилася формальним створенням товариства. Втілюється проект видання п'яти-томника праць Якова Новицького. Цим проектом вдалося зацікавити довголітнього запорізького міського голову Є. Каргашова, який забезпечив фінансову підтримку. На сьогодні вже побачили світ 4 томи, підготовка яких вимагала попередньої копії-

кої евристики в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського та в рукописному відділі Інституту мистецтвознавства, етнології та фольклористики ім. М. Рильського НАН України.

У 2000 р. на “голому ентузіазмі” Анатолія Бойка та його команди започатковуються археографічні експедиції півднем України, які стали ще однією блискучою візитівкою запорізької школи. Щороку, попри все, відбувалося від п’яти до десяти експедицій селами кількох областей та Криму. На подібне в Україні не спромоглися ніде. Мабуть, тому, що так не горіли, як запорізькі хлопці. Щоб уможливити проведення експедицій, у хід пішло все: особисті знайомства, сякі-такі кошти від реалізованої літератури, використання амбіцій голів сільрад тощо. І лише в 2008–2009 рр. зусиллями І. Юхновського та В. Верстюка вдалося отримати фінансування з боку Українського Інституту національної пам’яті. На сьогодні проведено вже 85 експедицій, під час яких було опитано велику кількість осіб літнього віку.

Суто науковий бік справи, без перебільшення, відповідав кращим світовим зразкам. Спершу було враховано світовий досвід створення джерел усної історії, яке віднедавна переживає бум у світовій науці. Анатолій Бойко не тільки вловив цю тенденцію, а й зумів реально втілити її в Україні, втерши носа тим, хто з праведним гнівом шпетить інших за нібито відірваність від нових віянь, а насправді закликає перейматися тим, що вже відгуло чи принаймні вигасає, сам при цьому у власних дослідженнях не застосовуючи рекламовані ідеї.

Анатолій Бойко швидко зрозумів, що в українських умовах джерела усної історії покликані відіграти унікальну роль, адже традиційні документальні джерела доби радянського тоталітаризму занадто викривлено відбивають реалії, не кажучи вже про такі специфічні теми, як Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., національно-визвольні рухи, Україна у Другій світовій тощо. Та й ті збереглися нерівномірно, а значну частину вивезено до Росії, і ймовірність їхнього використання стрімко наближається до нуля. Відтак, коли на Заході інтерв’ю використовуються головню для з’ясування комплексу явищ масової свідомості та особливостей історичної пам’яті, то в Україні їхня функція значно ширша. Тож у Запоріжжі скрупульозно підійшли до опрацювання правил створення та видання джерел усної історії. Було проведено дві наукові конференції з обговорення проєктів, і в підсумку відфільтровано оптимальні, як на сьогодні, методики, успішно реалізовані на практиці.

І в такому підході – увесь Анатолій Бойко. Він не бив себе в груди, не кривив у снобістській посмішці вуста, не займався самоїдством і не навіював подібні установки іншим, як це часто полюбляють робити ті, хто пнеться самотужки поставити себе на п’єдестал. Він не повчав, він учив своїм прикладом. Десять виданих у 2008–2010 рр. томів збірника “Усна історія Степової України” – кращої агітки важко уявити. А про рівень осмислення проблеми та наукову вартість видання показово свідчить той факт, що до кожного з них додається електронний варіант інтерв’ю, що назавжди розв’язує руки досліднику для максимально точної інтерпретації записаного під час археографічних експедицій. При цьому Анатолій не прагнув негайних відзнак, не потребував академічних титулів, хоча міг би дати величезну фору багатьом новоспеченим носіям останніх. Найвищою відзнакою для нього було усвідомлення нагальної потреби для науки й України добре виконаної ним роботи. Перші ж ознаки визнання вагомості створення джерел усної історії з’явилися, як часто у нас буває, з-за кордону. Доки наші сноби не помічали феномена запорізьких археографічних експедицій, Британська бібліотека уклала в 2006 р. з А. Бойком угоду про створен-

ня електронного банку даних, завдяки чому електронні копії інтерв'ю з'явилися в її фондах і паралельно в Запорізькому обласному архіві.

Чужою і неприйнятною для нього була ще одна дивна тенденція, яка оформилася в Україні під кінець 1990-х рр. і котру інакше не назвеш, як суміш непомірних амбіцій, комплексу меншовартості, відчуття чужості на цій землі та байдужості до долі українства. У певних колах розпочали культивувати переконання й активно навіювати його суспільству, що “просунутий” гуманітарій, особливо історик, – це той, хто ставиться до всього українського з погордою, скепсисом, самоїдством, у всьому бачить ущербність і вторинність. Слід ледь не “по-бузинівськи” увипуклювати негативи, позбавляти суспільство можливості черпати моральну насагу в історичних постатях, ганити козацтво, бо підсиділо стару еліту, а визвольні змагання, бо, бачте, не обійшлося без крові (ніби деінде було інакше). Тобто в усьому бачити “не те” й торочити про яловість дослідників з не свого кола. Тоді ти “той” і на голову вищий за інших, хоча, як правило, ще нічого путнього не створив.

Усім своїм доробком Анатолій Бойко з успіхом розвінчував цей занепадницький стереотип. Він дивився на все українськими науковими очима. Він не копірився в помийницях, брудній білизні, тоді коли наріжні проблеми історії Степової України ніяк не прописані. Чудово розумів, до чого хилить “просунуті”, залишаючи концептуалізацію нашого минулого сусідам, а відповідно і вплив на душі. Він закладав підвалини для якісної концептуалізації і сам концептуалізував. “Джерела з історії Південної України XVIII–XIX ст.” вже нікому не обійти, як і “Усну історію Степової України”. А якими вартісними є спостереження Анатолія Бойка про те, що у свідомості дворянства Південної України (навіть російського походження) регіон не був органічною частиною Росії, тобто не був “Новоросією”, що нащадки запорозької старшини у другому коліні почали плекати свої українські корені (це відбулося навіть на одязі та манерах і було співзвучне хлопоманству Правобережжя та Лівобережжя).

На одній із наукових конференцій заціпеніли з подиву співці імперського міфу про “Новоросію”, коли Анатолій Бойко тонко і зі смаком показав на реальних джерелах нищість цього суто ідеологічного конструкту, а заодно продемонстрував, що в українській ситуації з актуалізованою джерельною базою слід хоча б інколи заглядати до архівів, а не прикривати лінощі психологічними атаками. Як випливає із самої російської документації, до 1830-х рр. навіть російські чинники не бачили “Новоросії” як окремого регіону і називали Степову Україну “Степом”, “Запоріжжям”, “Запорізьким краєм”. Поняття “Новоросія” вживалося виключно як похідне від Новоросійської губернії і було приречене зникнути разом із зміною назви адміністративної одиниці. Однак у 1830-х рр. із появою проекту “великої російської нації” був створений фантом нібито самодостатньої “Новоросії”. Тож про яку органічну “новоросійську свідомість”, що виникає буцім в останній чверті XVIII ст., може йти мова?

Ще одного нищівного удару було завдано Анатолієм Бойком за наслідками аналізу аргументів дворян Степової України українського походження щодо надання спадкового дворянства на зламі XVIII–XIX ст. Більшість апелювала в першу чергу до... Березневих статей 1654 року, за якими московський цар визнав права і привілеї козаків та шляхти. У цьому сенсі спостереження Анатолія Бойка щодо кількісної переваги серед дворянства Степової України останньої чверті XVIII ст. вихідців з Лівобережної та Правобережної України багато важать.

Отак зусиллями Анатолія Бойка та його учнів, яким він цілеспрямовано давав розробляти різні аспекти історії Степової України (достоту як свого часу Михайло Грушевський – загальноукраїнські проблеми), вже закладено підвалини зміни опції сприйняття цього величезного українського регіону. До всього він ніколи не опускався до того, щоб накидати концепцію згори і вже під неї маніпулювати джерелами. Висновки та узагальнення спиралися в нього на міцний джерельний фундамент і добре “трали” на історичному матеріалі. Звідси прискіплива увага до таких фундаментальних питань, як закономірності продукування джерельної бази, руху фондоутворення, співвідношення сучасних зібрань та їхнього первісного складу. Цього ж самого вимагав від своїх учнів, які буквально не виходили з архівів.

На жаль, Анатолію Бойку не судилося завершити свою фінальну монографію з історії Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX ст., яка мала узагальнити довголітні дослідження й підбити логічний підсумок джерелознавчим пошукам. Смертоносна хвороба, яка підкосила його на злеті, зробила свою чорну справу. Майже сім років він щоденно боровся з нею. І як боровся! Чи не найкраще про його внутрішню налаштованість свідчить той факт, що саме він є автором гасла проекту науково-популярних книг “Про Україну з гонором і гумором” – “Тоді скигли-ти! Шануймося!” Саме на 2003–2010 рр. припадає розквіт наукової та організаторської діяльності Анатолія Бойка. І це при тому, що мусив лікуватися Щ О Д Е Н Н О, а в лікарні ночував чи не частіше, ніж удома. Він рятувався наукою, наснажувався нею у двобій з долею. І дуже важливо, що саме в цей час, ще за життя, він упіймав птаха життєвої удачі й відчув визнання.

У 2000-ні рр. Анатолій Бойко став відомим і шанованим, що важливо, й поза науковим середовищем. У Запоріжжі до нього зверталися за порадою та з пропозиціями як до незаперечного авторитета. Вчений зумів зацікавити дослідженнями своєї школи міську та обласну владу. Унікальний випадок. Український історик був підтриманий і першою, і другою, зокрема й фінансово. До честі запорізьких керівників, вони не тільки говорили красиві фрази, а й діяли. Якщо міський голова Євген Карташов доклав зусиль до фінансування п’ятитомника праць Якова Новицького, то обласна рада виділила з бюджету кошти на видання 10-ти томів “Усної історії Степової України”. На обох рівнях зросло зацікавлення козацькою історією, запорозькою спадщиною. Заступник міського голови Юрій Каптюх виявився щирим патріотом Вознесенівки, колишнього козацького села, нині району Запоріжжя. Власне Вознесенівка дала старт історії Олександрівська/Запоріжжя. Ю. Каптюх під науковим супроводом Анатолія Бойка створив музей історії Вознесенівки, активно підтримував ідею появи в місті пам’ятників отаманові Азовського козацтва Йосипу Гладкому (урочисто встановлений 14 жовтня 2010 р.) та гетьману Петрові Сагайдачному (планується відкрити в 2011 р.). Колишній однокласник Анатолія Бойка, а нині власник рекламної агенції “Тандем” Віктор Текуч наважився на видання “Творів” Дмитра Яворницького у 20-ти томах. Побачило світ вже 4 томи, незабаром вийде п’ятий.

Врешті, стараннями небайдужих людей, у першу чергу В. Козирева, Є. Карташова, В. Кривошій, міська рада виділила родині Бойків трикімнатну квартиру, й та змогла переїхати з дідівської хати, вже старої та вогкої, до пристойного помешкання. Це неабияк наснажило Анатолія Бойка, особливо той факт, що практично всі добрі знайомі допомогли, хто чим міг, “просунути” відповідне рішення. А недавнє 50-річчя вченого відзначалося на міському рівні, що теж додало сил на протидію хворобі.

Однак вона виявилася сильнішою...

Віктор Брехуненко (Київ)